

Szakmai zárójelentés

A társas identitás hatása a csoportközi előítéletekre és a kollektív cselekvésre

119433 és 119793 konzorcialis pályázat

Konzorcium vezető: Kende Anna (ELTE)

Társpályázat kutatás vezető: Bigazzi Sára (PTE)

Az eredetileg 4 évre tervezett, majd a COVID-19 járvány miatt egy évvel meghosszabbított pályázat fő célkitűzése az volt, hogy feltárja az *identitás*, az észlelt *fenyegetés* és a csoportközi *attitűdök* közötti kapcsolatot, és azok *csoportközi viselkedésre* gyakorolt hatását. Vizsgálatainkban az egyéni attitűdbeli és identitásbeli különbségeket, a történeti reprezentációk és kulturális különbségek szerepét vizsgáltuk, többféle csoportközi kontextust figyelembevételével. A kutatási módszerek széles körét alkalmaztuk, végeztünk kérdőíves vizsgálatot több ország részvételével, a magyar népeiségre reprezentatív kérdőíves vizsgálatot, online kísérleteket, terepvizsgálatot, nemzetközi adatbázisok másodelemzését és kvalitatív vizsgálatokat is. Többféle adatelemzési módszerrel dolgoztunk, végeztünk útelemzést, strukturális egyenletelemzést, hálózatelemzést és tartalomelemzést a narratív pszichológia megközelítésében. A kutatás egyes részei egymásra épültek, azonban önálló kutatásként is megállják a helyüket.

Kutatásunk alapkérdése az volt, hogy a csoportidentitás különböző értelmezései hogyan befolyásolják a csoportközi attitűdöket és azokat a viselkedésformákat, amelyek a meglévő társadalmi hierarchiák fenntartására vagy megváltoztatására irányulnak, ellenségesek vagy proszociálisak. Kutatásunk középpontjában a nemzeti identitás és más csoportok, azon belül kiemelten a romák felé irányuló attitűdök vizsgálata áll.

Kutatási eredményeinket hazai és nemzetközi (különösképpen az Európai Szociálpszichológiai Társaság: EASP és a Nemzetközi Politikai Pszichológiai Társaság: ISPP) konferenciákon és többek között a szociálpszichológia szakterület vezető szakfolyóirataiban (D1, Q1) publikáltuk. Kutatási eredményeinkről a hazai média szereplői többször is beszámoltak, interjúk, publicisztikák keretében. A kutatáshoz készült egy honlap <http://koztudatos.hu> és közösségi média oldal is. A kutatás eredményei több doktori disszertáció részét képezik, továbbá pszichológia szakos műhelymunkák és szakdolgozatokba és OTDK munkákba épültek be.

A konzorcium két partnere a kutatás egyes részfeladataiban többnyire önállóan dolgozott, ámde a rendszeres találkozóknak köszönhetően a kutatási feladatokat minden esetben a partnerekkel egyeztetve végeztük el.

Alább a legfontosabb kutatási eredményeink összefoglalója olvasható, melyeket szakfolyóiratokban közzeltünk vagy konferenciákon adtunk elő az OTKA támogatás feltüntetésével (a tanulmányok és konferencia előadások hivatkozásai a beszámoló közleményjegyzékében található).

1. Romaellenesség vizsgálata az előítéleteket támogató normatív kontextusban

A kutatás során a romaellenességet mint az előítéletesség egy részben speciális megnyilvánulási formáját vizsgáltuk meg Magyarországon és Szlovákiában. Hipotéziseink szerint a romaellenesség attól sajátos, hogy egyszerre jelenik meg benne a nyílt, negatív sztereotípiákra épülő hagyományos előítéletesség és a modern rasszizmus, amely inkább a diszkrimináció tagadásából és abból az

elképzelésből áll, hogy a romák meg nem érdemelt támogatást kapnak. Emellett a romaellenességet egyfajta kulturális távolítás is jellemzi, amely etnokulturális magyarázatot ad az elutasításra. A kutatásban ($N = 1082$) kifejlesztettük a romákkal kapcsolatos attitűdök skáláját: Attitudes Toward Roma Scale (ATRS), majd megmutattuk, hogy Kelet-Európa normatív kontextusában a romákkal való érintkezés (kontaktus) nem csökkenti, hanem inkább növeli az előítéletességet, amely fontos információt hordoz az előítéletcsökkentő intervenciók számára.

2. Romaellenesség kultúrközi vizsgálata az akkulturációs preferenciák szempontjából

Online kérdőíves kultúrközi kutatásunkat azzal a céllal végeztük, hogy megértsük a romaellenesség hogyan jósolja be a romákkal kapcsolatos többségi akkulturációs preferenciákat hat európai országban. Adatainkat ($N = 2089$) Magyarországon, Szlovákiában, Romániában, Norvégiában, Olaszországban és Spanyolországban gyűjtöttük. Az adatok elemzése két lépcsőben történt. Első lépésként azonosítottuk a romaellenesség mérőeszközének ekvivalenciáit, amely lehetővé tette a kultúrközi összehasonlítást. Második lépésként egy csoportok összehasonlítására alkalmas útvonalelemzést végeztünk.

Eredményeink alapján megállapítható, hogy a roma integráció legfőbb akadályát a nyílt, negatív, morális tartalmú sztereotípiák jelentik minden vizsgált országban. Ezen felül a közép-kelet európai résztvevők körében az integráció elutasítását a meg nem érdemelt támogatásra vonatkozó sztereotípiák is bejósolták, arra utalva, hogy a csoportközi viszonyt ebben a kontextusban egyfajta reális konfliktusként is felfoghatjuk. Ugyanakkor a művészetekre vonatkozó pozitív sztereotípiáknak nem volt jelentősége az akkulturációs sztereotípiák szempontjából egyetlen ország résztvevői körében sem. Az eredményeink arra világítanak rá, hogy roma befogadásra irányuló programok a lakosság romellenességén bukhatnak meg.

3. Kontaktus alapú intervenciók előítéletcsökkentő és a kollektív cselekvést ösztönző hatásának vizsgálata

A romák marginalizált társadalmi helyzetének megváltoztatásához egyaránt fontos az előítéletek csökkentése és a többségi társadalom csoportközi helyzet megváltoztatására irányuló szándéka. E kettős cél akkor valósítható meg, ha egyfelől sor kerül a roma és nem roma magyarok közötti pozitív csoportközi kontaktusra, másfelől a többségi társadalom tagjai felismerik az igazságtalan csoportközi viszonyt. A Tolfosztás című társadalmi érzékenyítő program egy kontaktusalapú intervenció, amely mindkét célt (előítélet-csökkentés és kollektív cselekvés) és mindkét eszközt (kontaktus és tudatosítás) magában foglalja. E workshop hatékonyságát teszteltük az előítélet-csökkentésben és a kollektív cselekvés növelésében. 3 (kísérleti feltétel) \times 3 (időti feltétel) kvázi kísérleti elrendezést használtunk. Kísérleti személyeink egy budapesti gimnázium 14–16 év közötti diákjai voltak ($N = 106$). Az előítélet-fókuszú feltétel a romákkal kapcsolatos negatív attitűdökre, míg az akciófókuszú feltétel a kollektív cselekvés lehetőségeire koncentrált. Az akciófókuszú feltételben nőtt a romák iránti rokonszenv és a romák érdekében való kollektív cselekvési szándék, azonban ez a hatás a második utótesztben eltűnt.

4. A pozitív és negatív csoportközi viselkedés morális alapjai: a morális kirekesztés szerepének azonosítása

A csoport alapú erkölcsi kirekesztés fogalma arra a folyamatra utal, amikor bizonyos külső csoportok tagjaival szemben megtagadjuk az olyan általános erkölcsi alapelveket, mint például a méltányosság, a segítőkészség, vagy az ártalom kerülése. Az erkölcsi kirekesztés szakirodalma szerint azok a külső csoportok vannak kitéve leginkább az immorális bánásmód kockázatának, akiket pszichológiai értelemben távol érzünk magunktól, és/vagy úgy érzékeljük, hogy veszélyt jelentenek saját csoportunkra nézve. Ezt a két észlelt tulajdonságot, mint az erkölcsi kirekesztés közvetlen okait szokás

említeni. Egy longitudinális vizsgálatban azt ellenőriztük, hogy az észlelt csoportközi távolság és fenyegetés csak okokként (előzményekként) vezetnek csoportközi erkölcsi kirekesztéshez, vagy működhetnek a kirekesztés utólagos igazolásaként (következményként) is. Az észlelt csoporttulajdonságok és az erkölcsi kirekesztés kapcsolatának időbeli irányát két hazai csoportközi kontextussal kapcsolatban ellenőriztük: a romákról és a muszlim bevándorlókról fenntartott vélekedések esetében. Két körös adatgyűjtést követően ún. kereszt-késleltetett panel modellezés segítségével ellenőriztük az összefüggések időbeli irányát. Eredményeink szerint az észlelt csoportközi távolság és fenyegetés mindkét helyzetben utólagos igazolásként működött, és csak a muszlim bevándorlókkal kapcsolatos vélekedések esetén értelmezhetőek előzményként is. Ezek az eredmények alátámasztják hogy egy csoport észlelt tulajdonságai, vagy az arról kinyilvánított vélemények nemcsak okok, de következmények, utólagos racionalizációk is lehetnek csoportközi viselkedési szándékaink esetében.

5. A negatív sztereotípiák morális kirekesztést igazoló funkciója

Manapság egyre több világ- és belpolitikai jelentőségű esemény kapcsán kell választ találnunk arra a kérdésre, hogy kikkel szemben vannak morális kötelezettségeink, és kiktől tagadhatók meg ezek. A szociálpszichológia morális kirekesztéssel foglalkozó szakirodalma próbál választ találni arra a kérdésre, hogy milyen folyamatok vezethetnek ahhoz, hogy bizonyos csoportokkal szemben a legemebb morális normák érvényesítését sem tartjuk indokoltnak. Tanulmányunkban azt vesszük górcső alá, hogy a csoporttagság pusztá léte és a csoporthoz tartozás bizonyos egyedi jellemzői hogyan vezethetnek más csoportok tagjainak morális kirekesztéséhez. Egy kérdőíves vizsgálatban (N = 441) megvizsgáljuk, hogy a tekintélyelvűséghez kapcsolható legfontosabb pszichológiai tulajdonságok, a jobboldali tekintélyelvűség és a szociális dominancia orientáció mennyiben járul hozzá a más csoportokkal szemben tanúsított morális közönyhöz, emellett azt is tárgyaljuk, hogy ezek a változók milyen morális és erkölcsi értékek elfogadásán keresztül járulnak hozzá a külső csoportokkal szembeni diszkriminációhoz. Szintén vizsgáljuk, hogy a külső csoportokkal kapcsolatos negatív sztereotípiák mennyiben szolgálnak a morális kirekesztés igazolására.

6. A glorifikáló és kötődő nemzeti és európai identitás hatása a befogadásra és kirekesztésre

A muszlimellenes előítéletesség még azokban az országokban is felütötte a fejét az elmúlt egy-két évben, ahol a muszlim lakosság számaránya elenyésző. A muszlimellenes nézetek térnyerése elsősorban az erősen átpolitizált terrorista fenyegetés narratívájával, és az Európába érkezett menekültek nagy számával függ össze. Kérdőíves vizsgálatunkat Magyarországon (N = 579) és Norvégiában (N = 582) végeztük. Azt az eredményt kaptuk, hogy nem önmagában a nacionalizmus, hanem inkább egy általánosabb saját csoportra irányuló glorifikáció és az állampolgárság etnikai alapú definíciója jósolja be a muszlimokkal szembeni elutasítást, függetlenül attól, hogy ez a nemzetre vagy egész Európára vonatkozott. Továbbá kutatásunkban azt is találtuk, hogy a fejkendő (hijabot) hordó muszlim nők diszkriminációjának elfogadhatóságát a nemzeti/európai glorifikáció a muszlimellenes sztereotípiákon keresztül jósolja be, azonban a bevándorlás-ellenes attitűdök ebben az összefüggésben nem játszanak szerepet. Ezzel szemben a menekültek igényeinek figyelmen kívül hagyását a glorifikáció éppen a bevándorlás-ellenes attitűdökön keresztül magyarázta, miközben a muszlimellenes attitűdök ebben az összefüggésben nem töltöttek be hasonló funkciót.

Ezek az eredmények egyrészt azt támasztják alá, hogy az erős európai identitás nem csökkenti az idegenellenes attitűdöket, továbbá annak ellenére, hogy a muszlimellenesség és a bevándorlás-ellenesség egymással erősen korrelál, a különböző viselkedéses következmények szempontjából

mégsem tekinthetők azonos jelenségnek az aktuális muszlimellenes – bevándorlásellenes politikai klímában.

7. A polgári és etnikai nemzeti identitás szerepe a kisebbségek és a többség érdekében végzett kollektív cselekvésre

A nemzeti identitás és különösen a saját csoportot glorifikáló nacionalista attitűdök nagyobb mértékű előítéletességet és diszkriminációs szándékot jósolnak be. Azonban a befogadottak és kirekesztettek köre éppen a nemzeti identitás személyes definíciójának függvényében változatos lehet. Ezért kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a magyar nemzet személyes definíciója (etnikai vs. állampolgári), hogyan jelöli ki az ellenségesség és a szolidaritás feltételeit, és ezáltal hogyan jósolja be a roma és muszlim bevándorló kisebbségek melletti és elleni csoportközi viselkedést.

A kérdés megválaszolásához két vizsgálatot végeztünk el. Az első online kérdőíves vizsgálatot a magyar társadalomra reprezentatív mintán (N = 1073) végeztünk el. A kutatás eredményei szerint a polgári definíció elfogadásának a mértéke magasabb kollektív cselekvési hajlandóságot jósol be a romák mellett és alacsonyabbat ellenük. Az etnikai definíció viszont alacsonyabb kollektív cselekvési hajlandóságot jósolt be a muszlim bevándorlók mellett és magasabbat ellenük. A kapcsolatot mindkét esetben az empátia és a félelem közvetíti ellentétes előjellel.

Második vizsgálatunkban a nemzeti identitás személyes definíciójának manipulálásán keresztül vizsgáltuk a roma emberek és muszlim bevándorlók helyzetével kapcsolatos érzelmi és viselkedési választ (N = 436). A randomizált elrendezésű kísérletben mindkét célcsoport esetén nagyobb kollektív cselekvési hajlandóságot mutattak a résztvevők a polgári nemzet fogalmát megerősítő feltételben, mint az etnikai esetében. Az összefüggés erősebb volt a romákkal összefüggésben és kifejezettebb volt magas empátia és alacsony félelem esetén.

Eredményeink arra mutatnak rá, hogy a polgári, befogadó nemzeti identitás erősítése sikeres intervenció lehet a csoportközi szolidaritás fokozására, azonban korlátozza ennek eredményességét, ha a külcsoporthoz még potenciális csoporttagként sem észleljük.

8. Nemzeti identitás, a kollektív áldozati tudat és a csoportközi folyamatok összefüggéseinek vizsgálata: Interjú kutatás

A nemzeti csoporttal való azonosulás, illetve a kollektív áldozati tudat tanulmányozásában a szociálpszichológusok gyakran használnak olyan eszközöket, amelyek az intenzitás mérésére alkalmasak. Arra kíváncsiak a kutatók, hogy milyen előzményei és következményei vannak annak, ha valaki jobban vagy kevésbé azonosul a nemzeti csoporttal, valaki jobban vagy kevésbé éli meg a nemzeti csoportját áldozatnak. Az utóbbi években felmerült, hogy ezeknél az absztrakt fogalmaknál nem csupán az intenzitás, hanem a tartalom vizsgálata is fontos lenne. Például, hogy az azonosulás magas foka milyen tartalmak mentén történik meg.

Az interjú és a kérdőíves módszereket ötvöző kutatásunkban a magyar nemzeti csoporttal kapcsolatban kívántuk feltárni az azonosulás, a kollektív áldozati tudat és a csoportalapú érzelem-átélés tartalmait. A kutatásban 72 fő vett részt. (1) A kérdőíves adatoktól függetlenül nagyfokú konszenzust találtunk a magyar történelem észlelt menetével, fő figuráival, valamint a büszkeség és a tragédia forrásaival kapcsolatban, (2) ugyanakkor ennek a konszenzusnak a pszichológiai megélése változott a vizsgálati személyek azonosulása, kollektív áldozati tudata mentén. Az események, tények szintjén ugyanúgy megélt történelem az azonosulás és az áldozati tudat mentén különböző pszichológiai szerepekbe sorolta be a magyarságot, például, mint a mindig rossz oldalra álló áldozatok (balekok), áldozatok és agresszorok egyszerre, valamint túlélő áldozatok, ahol az áldozati élmény keveredett a túlélés tényéből fakadó büszkeséggel.

9. Történelmi események klasszifikációja a csoportalapú érzelmek segítségével

A csoportalapú érzelmekről szóló szakirodalom egy jelentős része a kollektív büntudatról és a kollektív szégyenről szól. Problémát okoz azonban az, hogy ezek a kutatások többnyire önjellemzős kérdőívek segítségével kérdezték le a vizsgálati személyek érzelmeit a saját csoport által elkövetett agresszióval kapcsolatban. Kutatásunkban mi történeteket kértünk a vizsgálati személyektől azzal kapcsolatban, amikor a magyar csoport tagjaként szégyent vs. büntudatot éltek át. A történetek tartalomelemzésével arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e különbség a két érzelmek között (más típusú történeteket emelnek-e ki a büntudatról vs. a szégyenről mesélő vizsgálati személyek?), továbbá általában milyen típusú eseményekkel kapcsolatban jelenik meg a magyar csoport, mint negatív érzelmek forrása. Vizsgálatunkban 248 fő vett részt (173 nő), akik többnyire fiatal egyetemisták voltak. Eredményeink szerint nem volt jelentős különbség a büntudat és a szégyen feltételek között a megemléített események szintjén. A büntudatot és/vagy szégyent kiváltó eseményeket tartalmilag 4 nagyobb kategóriába lehetett csoportosítani: a II. világháború és a magyarok holokausztban vállalt szerepe; az aktuális politikai helyzet és a magyar közélet állapota; a magyarság mentalitása (panaszkodás, ellenségeskedés, idegengyűlölet) és végül a saját áldozattá válás történetei (Trianon, Benes dekrétum, orosz megszállás). Ez utóbbi eredmény jól illeszkedik a kollektív áldozati tudatról szóló szakirodalom megállapításaiba: az áldozattá vált csoport tagjai még a saját agresszió kapcsán is képesek az őket ért sérelmekre koncentrálni, perspektívát és empátiát veszítve átfordítani az elkövetést áldozati élménnyé.

10. A kollektív cselekvés pszichológiai feltételeinek kísérleti és kérdőíves vizsgálata

A szövetséges kollektív cselekvés olyan kognitív kiértékelés eredményeként jön létre, amelyben a többségi társadalom tagja felismeri a saját csoportja társadalmi előnyeit, vagy éppen a külcsoport hátrányait. Ugyanakkor ez a kiértékelés nagyban függ a kontextustól. Előzetes vizsgálatok azt mutatják, hogy a privilégiummal kapcsolatos tudatosság összefügg a külcsoport érdekében tett kollektív cselekvéssel. Kutatásunkban azt teszteltük, hogy a privilégiummal, illetve hátránnyal kapcsolatos tudatosság bejósolja-e a romák érdekében tett kollektív cselekvési szándékot nem-roma résztvevők körében.

Az első, kérdőíves vizsgálatban reprezentatív mintán (N = 1007) vizsgáltuk a kétféle keretezés és a cselekvési szándék (adományozás és politikai cselekvés) közötti kapcsolatot. A második vizsgálatban online kísérletet végeztünk egyetemi mintán (N = 167), ahol a privilégium-, a hátrány- és kontroll-feltételt hasonlítottunk össze a cselekvési szándék mentén.

Azt találtuk, hogy a privilégiummal kapcsolatos tudatosság gyengébb bejósolója a romák érdekében való cselekvésnek, mint a hátránnyal kapcsolatos tudatosság, ugyanakkor a hátrány észlelése inkább akadályozza a cselekvést. Ezzel összhangban a kísérletben sem növelte a privilégium feltétel a cselekvési szándékot. Az igazságtalansággal kapcsolatos tudatosság tehát kétélű lehet: összefügghet a cselekvéssel, ugyanakkor a vele való konfrontáció ellenállást is kiválthat.

11. Az érzelmek szerepe a kollektív cselekvésben: sajnálat

A sajnálat ellentmondásos érzelmeknek számít a kollektív cselekvés szempontjából, mivel a sajnálat gyakran a státuszkülönbségek tagadásával jár együtt a többségi csoporttagoknál. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogyha a státuszkülönbség tagadhatatlanul nagy a csoportok között, akkor a sajnálat adekvát érzelmi válasz, ami egyaránt összefügghet csoportközi segítségnyújtással és kollektív cselekvéssel. Az első vizsgálatunkban (N=1007) a romák iránt érzett sajnálat összefüggött a

csoporthközi igazságtalanság elismerésével, és mindkét cselekvési intencióval. A második vizsgálatban (N=191) replikáltuk ezeket az eredményeket a menekültekhez való viszonyban német mintán. A harmadik adatfelvétel (N=455) során újratesteltük a menekültekkel kapcsolatos modellt magyar mintán, ami megerősítette a sajnálat jelentőségét. Továbbá azt is ellenőriztük, hogy a sajnálat erős együttjárást mutat az együttérzéssel, viszont különbözik a szánalomtól. A sajnálat tehát képes mobilizálni a többségi csoporttagokat a marginalizált csoportok javára.

12. A média szerepe az előítéletesség formálásában

A magyarországi politikai közbeszédben korábban elterjedt volt a romaellenesség, az elmúlt 5-6 évben az idegenellenesség, azon belül is a bevándorló és/vagy muszlimellenesség. Kutatásunkban azt vizsgáltuk meg, hogy a dehumanizáló, kriminalizáló és diszkrimináló politikai üzenetek elfogadása hogyan jósolja be a válaszadók cselekvési szándékait, hogyan akadályozza a pro-szociális viselkedést és a kisebbségekkel szembeni ellenséges fellépést. A magyarországi reprezentatív mintán (N = 1062) végzett kutatásban a minta véletlenszerű felezését követően a politikai üzenetek elfogadását, a roma vagy muszlim bevándorló csoportokra adott érzelmi reakció (empátia, büntudat) és a cselekvési szándék összefüggéseit vizsgáltuk. Azt találtuk, hogy a politikai közbeszéd cselekvési szándéokra gyakorolt hatását az üzenet által kiváltott reakció közvetíti mindkét vizsgált csoportnál, azonban csak a muszlim bevándorló külcsoport esetén az észlelt fenyegetés is közvetítő változó volt. Összességében úgy tűnt, hogy az elutasító üzenetek által kiváltott pozitív érzelmi reakció enyhíteni tudja a politikai üzenet ellenségességét, azonban a negatív érzelmek felerősítik azt.

13. Romaellenesség csökkentése és kollektív cselekvése növelése a „Cigánylabirintus” módszerével egy terepkísérlet és egy online kísérlet során

Kutatásunkban romákkal kapcsolatos csoportközi intervenció programot teszteltünk. Korábbi kutatások alapján a perspektíva felvételt ösztönző intervenciók hatékonyak a külcsoporttal szembeni attitűdök pozitív változtatásában, ezért a jelen kutatásban a „Cigánylabirintus” szerepjáték könyv (Kardos & Nyári, 2004) koncepcióján alapuló intervenciót teszteltünk egy terep- és laborkísérleten keresztül. A terepkísérlet során középiskolások (N=110) egy kísérleti (cigánylabirintus) és kontroll csoportba voltak randomizálva, mindannyian kitöltötték egy elő- és utótesztet. Az eredmények alapján a kísérleti csoport (vs. kontroll) szignifikánsan pozitívabban értékelte a romákat mind a rokonszenv, és az általános érzelmi skálán is (az előteszt változói kontrollváltozók voltak). A kollektív cselekvés hajlandóságban összhatást nem találtunk, de szignifikáns interakciót igen a perspektíva felvételre való egyéni hajlammal (PF). Post-hoc teszt kimutatta, a magas PF értéket képviselőknél szignifikánsan pozitív hatása volt az intervenciónak. Azonban az alacsony PF értékű résztvevőknél az intervenció szignifikánsan csökkentette a kollektív cselekvés hajlamot a kontroll csoporthoz képest.

Online kísérletünkben egyetemisták vettek részt (N=464) és három feltételbe voltak véletlenszerűen besorolva: cigánylabirintus, cigány-szereplős esszé kontroll, és nem-cigány-szereplős labirintus kontroll csoport. A cigánylabirintus (vs. labirintus kontroll) megint csak szignifikáns pozitív hatással volt a romákkal szembeni rokonszenvre, érzelmekre, illetve ezúttal a kollektív cselekvésre is. Ugyanakkor, a terepkísérlethez hasonlóan azt találtuk, hogy a résztvevők PF hajlamának befolyása volt az intervenció kollektív cselekvésre való hatásának olyan formában, hogy csak a magas (és közepes) PF értékűeknél volt szignifikáns a hatás, az alacsonynál nem. Ezenkívül azt találtuk, hogy a cigánylabirintusban szereplő roma felé szignifikánsan pozitívabb érzelmeket tápláltak a résztvevők, mint az kontroll esszé roma szereplője felé, jelezve, hogy az interaktívabb intervenció nagyobb hatással volt. Összességében a cigánylabirintus hatékony intervenciónak bizonyul az előítéletek csökkentésében, míg komplexebb hatással van a kollektív cselekvésre való ösztönzésben.

14. Kollektív emlékezet és jelen társadalmi dinamikák: a hős segítõ hatása a kollektív és egyéni feleõsségvállalásra és az elõítéletekre

A múltbéli csoportközi kapcsolatok reprezentációja és a jelen társadalmi dinamikák kölcsönösen hatnak egymásra. Ebben a kutatásban a morális példa hatását vizsgáltuk meg a nemzeti azonosulás függvényében (N=200). Azt feltételeztük, hogy a csoportalapú büntudat hatására, a glorifikáló és kötõdõ egyénekre más hatással lesz egy olyan hõsi példa bemutatása, aki az ingroup múltbéli negatív normái ellen cselekszik, életüket mentve. Ingerként Ocskay László történetet használtuk Nyáry Krisztián *Igazi hõsök* könyvébõl. A morális példa hatott az empátiára, az elõítéletre, a zsidók deportálásáért vállalt felelõsége függetlenül a nemzettel való azonosulási formától. Különbséget az azonosulás és az elõítélet adatainak összefüggésében találtunk, míg a kontroll csoportnál nem, a kísérleti csoportnál a glorifikáció és az elõítélet szignifikánsan korrelált. A morális példa olvasása kontextusba helyezte és aktiválta az én-másik relációt, a személyek saját azonosulásuk mentén ítélték meg másokat.

15. Hõs reprezentációk: múltból hozott képletek, jelenbeli értékek, jövõbe irányuló mintázatok

Hõs és hõsi tett reprezentációink szociális értékeinkre, normáinkra, a jelenben megélt moralitásunkra mutatnak rá, összekötve a múltat egy lehetséges jövõvel. Kutatásunkban exploratív módon vizsgáltuk a hõs figurájának általános és társadalmi kontextushoz köthetõ eltéréseit. A résztvevõk (N=974) hét országból vettek részt a kutatásban, a közösségi média felületein érték el a nyitott kérdésekkel dolgozó kérdõívet. Megkérdeztük, ki a személyes és a nemzeti hõsük és miért, illetve mi lenne ma országukban hõsi tett. A válaszokon tematikus elemzést végeztünk. Az eredmények kimutatták, hogy általában sokaknak nincs hõse. A választások prototípusa az egyedül cselekvõ férfi hõs, aki vagy a privát szférában (család) vagy publikusabb szférában cselekszik (politika). Mindkét szféra hõse naturalizált, hõsiessége belsõ tulajdonságainak eredménye. A dialogikus keret a hõsiesség mindennaposága vagy kivételessége között mozog. Míg a személyes hõs a stabilitás fenntartásért küzd, a társadalmi térbe helyezett hõs a változásért. A hét társadalmi kontextus mentén hasonlóságokat és különbségeket is találtunk.

16. MTPQ kérdõív kifejlesztése és validálása

Az elõítéletet mint szubjektíven megélt fenyegetettségre adott pszichológiai távolító válaszreakciót értelmeztük elméleti szinten, eltérve így az eddigi elméleti keretektõl. A megélt identitásfenyegetettségekre (egzisztenciális, nemzeti, nemi, vallási) és e dimenziókon megjelenõ *Másik* távolítására egy komplex elõítélet kérdõív került kifejlesztésre három éven keresztül, és végül validálásra egy 1482 fõs mintán.

A kérdõív véglegesített verziója 32 tételbõl áll, 15 tétel kérdez rá a fenyegetettségre és 17 a távolításra. A magyar mintán bemért eredmények azt mutatták meg, hogy az egzisztenciális fenyegetettség összefüggésben van a nemzeti identitás fenyegetettséggel. A biológiai és kulturális nemzeti identitás fenyegetettség a vallási és nemi alapú fenyegetettséggel is összefüggésben van a magyar kontextusban. Biológiai entativitással rendelkező nemzeti identitás fenyegetettség pedig minden távolítás skálával összefüggésben van. Ezeket az eredményeket alátámasztja a fenyegetettség és távolítás skálák közti

korrelációs mátrix. Amíg a biokulturális nemzeti identitás fenyegetettség kovariál minden távolítás faktorról, a gazdasági és társadalmi nemzettel való azonosulás nem.

Az MTPQ fiatalokra adaptált verziójában a kérdőívet 30 tételre redukáltuk és a tételek nyelvezetét az életkori sajátosságok figyelembevételével módosítottuk. A diákok (N=634) az etikai engedélynek megfelelően szülői aktív beleegyező nyilatkozat után töltötték ki az MTPQ fiatalok számára módosított kérdőívet.

17. Nemzet reprezentációk a nemzeti identitás mögött

A nemzeti identitás négy nemzet-reprezentáció köré szerveződik, mely a pszichológiai entitativitás (hasonlóság) alapjául szolgál: biológiai, kulturális, gazdasági, társadalmi egységként értelmezett nemzettel lehet azonosulni. Feltételezésünk szerint a biológiai hasonlóságra épülő nemzet konstrukción, lezárva a csoportok közötti átjárhatóság pszichológiailag észlelt határait a legerősebb entitativitás, az előítéletességgel nagyon erősen összefügg, minőségileg eltérő és diszkriminatív konkrét viselkedésekben jelenik meg. Magyar mintán (N=1482) exploratív faktorelemzéssel e négy reprezentáció a fenyegetettség skálákon kettő, míg a távolítás dimenzióban három megkülönböztett egységbe kerültek. A fenyegetettség skálán: a biokulturális és a társadalomgazdasági nemzet értelmezést kaptuk, míg a távolítás skálán az első faktorban a kulturális és gazdasági itemek olvadtak egybe, a második faktorban a biológiai nemzetfogalom itemei kerültek, míg a harmadik faktorban a társadalmilag értelmezhető nemzet fogalomra rákérdező itemek telítődtek. A biokulturális szinten észlelt nemzeti identitás fenyegetettség együtt járt a bevándorlók, etnikai kisebbségek és más országok lakóinak pszichológiai távolításával biológiai és kulturális szinten meghatározott különbségek mentén és biológiai és kulturális felsőbbrendűségre alapozott csoportközi viselkedéseket triggerelt, illetve a más országoktól való gazdasági függetlenedés vágyát.

18. A SEEQ és DEMARQ kérdőívek kifejlesztése

Két új mérőeszközt fejlesztettünk, mely a vágyott társadalmi rend reprezentációját (DEMAR-Q – Democratic Aristocratic Questionnaire) és az észlelt gazdasági-társadalmi rend stabilitását és igazságosságát (SEE-Q – Socio-Economic Explanations) méri fel.

A DEMARQ (Democratic and Aristocratic views Questionnaire) az ideális társadalmi szerveződésről és rendről kialakított reprezentációt vizsgálja. A kérdőív itemei Lukács (1947) az arisztokratikus és demokratikus gondolkodásról szóló filozófiai téziseire épülnek, és különböző impliciten kezelt reprezentációkra kérdeznek rá. A kérdőív 11 implicit reprezentációt kezel 35 itemmel (N=512). Az eredmények négy stabil faktort mutatnak a válaszadók társadalmi rendről alkotott elképzeléseik alapján (közösségi, individualista, autoriter, konzervatív).

A SEEQ kérdőív a gazdaság működéséről alkotott reprezentációkat tárja fel, egyfelől a gazdasági rendszer észlelt stabilitására és jogosságára, másfelől a klasszikus politikai gazdaságtan, a polgári és (neo)liberális gazdaságfilozófia alapfelvetéseire kérdez rá. A 25 itemes kérdőív bemérését 281 fős mintán végeztük. A kapott faktorstruktúra négy faktort eredményezett, a jogtalan/instabil;

jogos/stabil; demokrácia által igazolt; az emberi természet által igazolt gazdasági rendszer reprezentációkat érhetjük utol.

19. Identitás állapottól a kollektív cselekvésig - identitás és reprezentációs folyamatok vizsgálata a menekültválság tükrében.

Kutatásunkban az identitás tartalmak és a reprezentációs folyamatok közötti, egymástól elválaszthatatlan cirkuláris folyamatok feltárására törekedtünk a 2015-16-os menekültválság vizsgálata mentén. A feltáró kutatásban a menekült reprezentációt és az identitás tartalmakat szimultán vizsgáltuk, ezért az énré (érzelmeik, politikai orientáció, vallásosság) illetve a menekültekre vonatkozó (érzelmeik, történelmi párhuzamok, vélekedések) tartalmakra kérdeztünk rá. Az online kérdőív (N=126) eredményei mentén együttjárást találtunk a különböző identitásmintázatok és menekültreprezentációk között. Azok, akik ambivalensen viszonyulnak saját magyarságukhoz, inkább érznek empátiát a menekültekkel szemben, míg azok, akik elsősorban büszkeséget érznek a nemzeti identitásukkal kapcsolatban, inkább ellenségesen viszonyulnak a menekültekhez, félnek tőlük, haragot érznek velük szemben, és hajlamosak azt feltételezni hogy ártó szándékkal érkeznek, tehát egyfajta fenyegetést jelentenek a magyarságra ezért velük szemben kollektíven védekezni kell.

20. Kollektív cselekvés: 2012-es diákmozgalom média reprezentációja

Kutatásunkban a 2012-es diákmozgalom média reprezentációjának elemzésére vállalkoztunk. 138 újságcikket elemeztünk melyek a Magyar Nemzet és a Népszabadság online oldalain jelentek meg a diákmozgalom ideje alatt. Míg a mozgalom öndefiníciós dokumentumaiban az oktatáspolitikai tartalom és politikai-mozgalmi forma kettőssége jelenik meg, a cikkek narratív és tematikus elemzése során azt az eredményt kaptuk, hogy mindkét portál az oktatáspolitikai irányába tett specifikus követelésekre fókuszált, nem említve a mozgalom szélesebb politikai-ideológiai követeléseit (mely a politikai berendezkedés és fennálló társadalmi viszonyok alapvető átstrukturálását célozta). Az újságok által hangsúlyozott követelések az adott sajtóorgánumok saját politikai napirendjét tükrözték, mindkét lap Magyarország meghatározó politikai berendezkedésének szemlélete szerint fogalmazta meg az eseményeket. Az egyes sajtóorgánumok politikai orientációtól függően különböző hiteltelenítési (diszkreditáló) kommunikációs stratégiákat alkalmaztak. Ilyenek például a biológiai, pszichológiai, szociológiai redukció (naturalizáció), illetve a szisztematikus hiba tulajdonítása, mellyel a szembenálló fél érvrendszerének alapvető érvényességét teszik semmissé.

21. Kollektív cselekvés: A globális klímaváltozás reprezentációja egy reaktív cselekvési mintázat mentén

A globális klímaváltozás szociális reprezentációját olyan mozgalmak befolyásolják, mint a kutatás tárgyát képező Conceivable Future. A Conceivable Future egy alulról szerveződő, egyesült államokbeli csoportosulás, amelynek tagjai a klímaváltozás következményeinek ismeretében a

gyermektelenséget fontolgatják. A kutatás célja, hogy a tagok által tett nyilatkozatokból feltárja az általuk osztott szociális reprezentációs mezőt, a gondolkodásukra jellemző jelentéstartalmakat. A 76 tag által tett nyilatkozatok tematikus elemzésére került sor. A szerző által kialakított kódrendszer mentén két, független kódoló értékelt azokat. Ez után a szövegeket az IRaMuTeQ tartalomelemző programmal is elemeztük. Egy még nem teljesen konszenzuális, de strukturált reprezentáció bontakozott ki, amelyben négy főbb területen a gyermekvállalás, a klímaváltozás, a jövő és a cselekvés lehetőségei körvonalazódtak. A nyilatkozatokban erős ellentmondásosság érzékelhető. A döntéseket, a cselekvéseket és ezek kimeneteit a nyilatkozók környezetében felkínált azonosulási lehetőségek határozhatják meg. Ez eredményezhet olyan szélsőségesnek tűnő viselkedéseket, amelyeket e közösség tagjai helyénvalónak és követendőnek gondolnak.

22. Közösségek képessé tétele

Egy összefoglaló tanulmány keretében a rövidtávú és csak a célcsoporttal foglalkozó közösségi intervenciók hatástalanságát taglaljuk több kutatás mentén. Két szociálpszichológiai elméletet használunk a csoportközi viszonyok, a hatalom szerepe, a közösségi lét, a képessé tétel fogalmainak bemutatására. Rámutatunk arra, hogy az intervenciók hatékonysága a csoportköziség, a csoportközi viszony újraértelmezésének függvénye, melyben jelentős szerepe kell, hogy legyen az empowerment, képessé tétel folyamatának. Az összefoglalóban négy kutatásra támaszkodtunk, kettő ezekből Magyarországon és Olaszországban roma közösségekkel folytatott mindennapi interakciókra épülő részvételi akció kutatás, egy mélyfúrás a magyar vidéken élő fiatal munkanélküliek önképéről, a negyedik a többségi társadalom roma kisebbséggel észlelt problémák domináns magyarázataihoz nyújtott példát. Az összegző cikkben arra a következtetésre jutottunk, hogy szociálpolitikai cselekvési tervek és intervenciók a tágabb kontextus kell, hogy figyelembe vegyék, egy adott célcsoport képessé tétele, "hatalommal való felruházása" során. Ehhez a folyamathoz a többségi társadalmat szintén hatalommal kell felruházni, képessé kell tenni kisebbségekhez való horizontális viszonyulására ahhoz, hogy csökkentsük a strukturális egyenlőtlenségeket és fenntartható változásokat hozunk létre a csoportközi méltányosság és harmónia felé.

23. Megtartó Közösségek Program

A serdülők társas készségeinek fejlesztése és társadalmi tudatosságának növelése hozzásegítheti a diákokat ahhoz, hogy közösségük aktív és felelős tagjává váljanak. A Megtartó Közösségek Program két napos, intenzív tréning, mely a nem formális tanulás és az élménypedagógia eszközei segítségével kívánja támogatni a diákok szociális fejlődését. Céletterületei közé tartozik a perspektívaváltás, inkluzív társas identitás, énhatékonyság támogatása, előítéletek csökkentése és kollektív cselekvési szándék támogatása. Az adatgyűjtés 2019 és 2021 zajlott 14-18 éves Baranya megyei diákok bevonásával (N=296). Ismételt méréses vizsgálati és kontroll csoportos elrendezésben a résztvevők 2-4 hét különbséggel töltötték ki a program célterületeire fókuszáló kérdőívcsomagot a rövid távú hatások feltérképezése érdekében. A vizsgálati csoport egy része a program hosszú távú hatásainak utánkövetésében is részt vett, melyre fél évvel az első adatfelvételt követően került sor. A vizsgálat

eredményei alapján a Megtartó Közösségek Program eredményesen növeli a serdülők perspektívaváltás képességét, észlelt társas énhatékonyságát, roma emberek elfogadását és az hátrányos megkülönböztetés csökkentésére irányuló kollektív cselekvési hajlandóságát. A mérsékelt hatáserősségek mentén megfogalmazható, hogy a jelentős intervenció hatás eléréséhez komplex, hosszabb időtartamú beavatkozások szükségesek.